

Vene organiseeritud kuritegevuse kujunemisest

Risto Pullat (RiTo 14), Sisekaitseakadeemia politseikolledž

Vene organiseeritud kuritegevuse ajalugu kinnitab, et Nõukogude Liidu tekke, allakäigu ja lagunemisega kaasnenud anarhia osutus kõikvõimalikele asotsiaalse käitumise vormidele viljakaks kasvupinnaseks.

Kriminoloogidel ja praktikutel on Vene organiseeritud kuritegevuse tekke kohta kaks valdavat seisukohta. Esimese kohaselt tekkis organiseeritud kuritegevus 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, teise järgi sai hakatuse Tsaari–Venemaal. Nõukogude perioodil toimusid jõugud ja banded. Kuritegeliku tegutsemise valdkonna määras sotsiaal–majanduslik olukord ja elanikkonna elatustase.

Peamiselt võttis maad varavastane kuritegevus, s.o vargused ja röövimised (Криминология, 1997, 607). Levinuimad organiseeritud kuritegevuse vormid olid jõugud ja banded, mida juhtisid nn seaduslikud vargad.

Eesti keskkriminaalpolitsei endise direktori Andres Anveldi hinnangul andis tõuke Vene organiseeritud kuritegevuse sünniks varimajandus ja kriminaalne subkultuur. Nõukogude Venemaa varimajanduse arengu võib tinglikult jagada kaheks – turu vastupanu enda keelustamisele ja turu kohanemine keeluga.

1920. aastate lõpus alguse saanud kriminaalõiguse laienemine valdkondadesse, kus see on loomuvastane (kuritegudeks osutusid omavoliline lahkumine töökohalt, religioossete kujutiste paigutamine avalikku ruumi, koolikohustuse täitmata jätmine jne), põhjustas kuritegevuse enneolematu laienemise, millega kaasnes vangilaagrite arvu plahvatuslik kasv (Anvelt 2002, 6–8).

Laagrid kurjategijate kasvulavaks

Nõukogude Liidu esimestele sunnitöölaagritele pani 1919. aastal aluse Ülevenemaaline Erakorraline Komisjon (Tšekaa). Järgmisel aastakümnel oli laagrite ja kinnipeetavate hulk tagasihoidlik, järsu muutuse tõid kaasa 1930. aastate enneolematu ulatusega massirepressioonid. Alguse sai laagrite süsteemi kiire laiendamine, sageli kohandati nendeks ka kloostrid.

Paralleelselt kogu Nõukogude julgeolekustruktuuri reformimisega liideti 1934. aastal GULAG-i (laagrite peavalitsuse) koosseisu ligikaudu 800 väiksemat karistuskolooniat. Kinnipeetavate töö tootlikkuse parandamiseks muudeti laagrid suurteks kompleksideks ning nad spetsialiseerusid kindlale majandusharule. Kinnipeetavate arv mitmekordistus, 1941. aastaks küündis see juba 1 930 000 inimeseni (Gulag 2006).

Endine ametiühingu Solidaarsus tuntud tegelane ja literaat Mariusz Wilk kirjutab, et esimest korda rakendati kinnipeetavate tööjõudu Valge mere – Läänemere kanali rajamisel, mis valmis rekordilise kahekümne kuuga (1931–1933) ja nõudis 100 000 inimese elu.

Kinnipeetavate toidukogus sõltus nende töö tootlikkusest, inimesi püüti tööga n-ö ümber kasvatada. Valge mere – Läänemere kanal on 227 km pikk. Võrdluseks lisan, et 80 km pikkust Panama kanalit ehitati 28 aastat ning 160 km pikkust Suessi kanalit 10 aastat (Wilk 2000, 7–8).

Meelsusvangide osakaal GULAG-i kinnipeetavate hulgas kõikus aastast sõltuvalt kolmandiku ja veerandi vahel. Ülejäänud moodustasid kriminaalkurjategijad, kuigi ka nende seas oli märkimisväärne hulk teiste Nõukogude repressiivsete seaduste ohvreid. Peale selle kuulusid julgeoleku haldusalasse küüditatud, eriasunikud ja ümberasustatud, kelle koguarv 1940. aastate algul ületas samuti miljoni piiri (Gulag 2006).

Venemaa vangilaagrid kujunesid kurjategijate peamiseks kasvulavaks. Tekkis oma slängi fenja (slängis rääkima – *по фене ботать*), väärtushinnangute, käitumisnormide ja traditsioonidega sotsiaalne grupp. Totalitaarne Nõukogude süsteem rakendas vangilaagrites oma teenistusse kriminaalkurjategijaid, et need aitaksid administratsioonil poliitilisi süüdimõistetuid taga kiusata. Käesoleva artikli autor on seisukohal, et viimane asjaolu andis samuti tõuke organiseeritud kuritegevuse sünnile Venemaal, sest peagi ei suutnud kurjategijatega koostööd teinud julgeolekutöötajad enam kinnipidamisasutuste olukorda kontrollida. Seetõttu jaotatakse Venemaa kinnipidamisasutusi ka nn mustadeks ja punasteks tsoonideks ehk laagriteks, kus kontroll on vastavalt kinnipeetavate või administratsiooni käes.

Varaste maailma traditsioonid

Kriminaalne subkultuur nimega varaste traditsioon kujunes 1920.–1930. aastate Nõukogude kinnipidamisasutustes ja saavutas oma haripunkti kahe järgmise kümnendi jooksul. Subkultuuri keskne mõiste on varas, millega tähistatakse allilma kuuluvat professionaalset kurjategijat, kes järgib varaste maailma norme ja traditsioone. Kriminaalse subkultuuri esindajaid nimetati varasteks ennekõike sellepärast, et algselt oli enamik neist taskuvargad.

Silmapaistev sovetoloog, endine dissident Valery Chalidze on kirjeldanud Nõukogude Liidu varaste maailma kui sisemise ühtsuse ja eetikakoodeksiga sotsiaalset institutsiooni (refereeritud Schulte–Bockholt 2006, 163 järgi). Ajakirja Time kolumnist Stephen Handelman seletas seda kui professionaalset organiseeritud kuritegevust, mis on oma keerulise paramilitaarse kultuuri ja ainulaadsete rituaalide ning aukoodeksiga Vene elulaadi piiril sajandeid eksisteerinud (samas, 163).

Saksa kriminoloog Klaus von Lampe leiab, et nn seaduslike varaste juuri tuleb otsida 19. sajandi varaste gildidest ja traditsioonilisest Vene külakogukonnast, mis rõhutas solidaarsust, võrdsust ja väljakutset ühiskondlikule korrale (Lampe 2005, 414).

Kuritegeliku maailma autoriteetseim esindaja on seaduslik varas (*вор в законе*). Nad kannavad tätoveeringut, millel on kujutatud Jeest ristiga, ning enamik neist on kandnud vähemalt kolme 13–15 aasta pikkust vabaduskaotuslikku karistust. Väidetavalt elas suurem osa nn seaduslike vargaid Gruusias. Seadusliku varga mõistele vastab Itaalia allilma professionaalne kurjategija – aumees (*uomo d'onore*) (Bäckman 1996, 52, 54). Seaduslik

varas on professionaalne kurjategija ja kuritegeliku elulaadi aktiivne propageerija, kellel on õiguskaitseinstitutionidele vastandumise kogemus. Sitsiilia maffiakultuurist erinevalt ei näe varaste subkultuur ette vägivalda kasutamist (Lampe 2005, 415).

Seaduslikke vargaid iseloomustavad järgmised tunnused (Swanström, Poljarevic, Peterson 2005, 15–16):

- neil pole haridust, nad ei tööta ega ole läbinud sõjaväeteenistust;
- nad ei tee koostööd õiguskaitseinstitutionidega ega tunnista oma süüd teiste seaduslike varaste heakskiiduta;
- nad järgivad varaste kirjutamata reegleid ja ei räägi sellest kunagi asjasse pühendamatuile;
- ülejäänud kurjategijad sunnitakse varastele kuuletuma;
- osa kriminaaltulust paigutatakse spetsiaalsesse fondi ehk nn ühiskassasse.

Mainitud reegleist on kinni peetud aastakümneid.

Tõhus hirmutusvahend

Seaduslike varastega püüti 1950. ja 1960. aastail võidelda drastilisi meetmeid kasutades. Eelkõige keskenduti kinnipidamiskohtadele, kus see põhjustas massilisi rahutusi (Bäckman 1996, 56).

Kuigi seaduslikke vargaid peeti omavahel võrdseks, oli nende seas siiski neid, kellel oli teistest suurem autoriteet. Neid nimetati pahhanideks. Vaidlusküsimustes, mida vargad lahendasid kohtumistel, jäi otsustusõigus pahhanile, kuigi ta pidi arvestama ka teiste seisukohti (Дикселиус, Константинов 1995, 69).

Tänapäeva Venemaal on seaduslikud vargad oma võimu minetamas, eelkõige kehtib see vanglavälise allilma kohta. Väidetavalt on saagenud juhtumid, kus kiiret kriminaalset karjääri teha ihkavad noormehed lihtsalt ostavad endale nn seadusliku varga krooni. Kinnipidamisasutustes valitsevad Vene autorite hinnangul endiselt siiski vargad (samas, 38).

Autori andmeil ei ole Eestis seaduslikke vargaid olnud, küll on üks Lätis (Leedus elas neli seaduslikku varast Nõukogude perioodil). Viimast asjaolu võib ehk seletada lähinaabrite suurema rahvaarvuga ja Venemaaga tihedama kriminaalse läbikäimisega.

Otto Tief kirjeldab oma mälestustes GULAG-i ühe sotsiaalse marginaalkihi, s.o vangilaagrites kinnipeetavate, sealhulgas varaste subkultuuri. Nimelt oli vangilaagrites kaks vastanduvat kinnipeetavate põhigrupi: bõtovikud (olustikulised) ja kontrikud (Nõukogude vastased). Esimesi peeti lojaalseiks ja suhtlemises eelistati neid kontrikutele.

Bõtovikud jagunesid blatnoideks (professionaalsed vargad, röövlid ja mõrtsukad) ning maloletkadeks (alaealised). Blatnoid pidasid end laagri aristokraatiaks ja keeldusid töötamast. Oma õigus pandi maksma vägivaldaga, kinnipeetavaist pakisaajad maksustati. Blatnoisid pelgasid ka valvurid, sest kurjategijail oli kindel organisatsioon ja tõhus

hirmutusvahend – mõrvamine. Sageli olid nad koos kontrikute vägivaldameestega massiliste rahutuste initsiaatorid.

Maloletkad olid revolutsiooni, kodusõja ja maailmasõdade kõrvalprodukt. Vanemate hooleta jäänud noorukid moodustasid jõuke, kes terroriseerisid suurlinnu. Puuduliku toitumise ja ebasanitaarse eluviisi tõttu olid nad väikest kasvu, sageli juba täiskasvanud. Viimaks koondasid võimud nad laagresse. Novosibirski laagrid olid neist lausa ülekoormatud. Laagreis tehti neile soodustusi ja pandi jõukohasele tööle, ent maloletkad kuritarvitasid oma positsiooni ja terroriseerisid tavakinnipeetavaid.

Hiljem paigutati kontrikud erirežiimiga laagresse, mida peeti karistuse karmistamiseks. Kontrikutele oli see aga vastupidi – kergenduseks, sest nad pääsesid blatnoide ja maloletkade hirmuvalitsemise alt (Tief 1990, 243–244).

Kutselistest varastest orjadeni

Mitmed eespool mainitud kinnipeetavate kategooriad on Vene kinnipidamisasutustes tänini säilinud, osalt ka Eestis (eelkõige Murru ja Ämari vanglas). Ühe võimaliku kurjategijate hierarhia Vene kinnipidamisasutustes aastail 1975–1990 on oma magistritöös välja toonud Uno Ilm. Tema uurimuse kohaselt asusid kõrgeimal astmel nn elukutselised vargad, neile järgnesid blatnoid, delovoid (ärikad), mängurid, töömehed ehk mužikid ning lõpuks tõrjutud ja nende lähikondlased, näiteks pealekaebajad ehk kitsed, allalastud (seksuaalselt väärkoheldud) ja uimastisõltlased (Ilm 1999, 25–27).

Ametlik Nõukogude kriminoloogia käsitles hälbivat käitumist fenomenina, mis oli vastuolus Nõukogude süsteemiga ning mille täielik kadumine pidi olema üksnes aja küsimus. Nii kirjutas Eesti NSV prokuröri asetäitja Karl Kimmel 1966. aastal kogumiku “Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest” sissejuhatavas artiklis, et “sotsialistliku korra olemuses ei ole midagi niisugust, mis tekitab kuritegevust” ja et “sotsialismi täieliku ja lõpliku võidu tulemusena on meie maal likvideeritud kuritegevuse põhilised sotsiaalsed põhjused...”. (Kimmel 1966, 6.)

Nõukogude Liidus tunnistati organiseeritud kuritegevuse olemasolu esmakordselt 1980. aastail. Sellisele järeldusele jõudsid üksteisest sõltumatult kriminoloogilisi uuringuid teinud siseministeriumi teadusliku uurimisinstituudi ja Omski kõrgema miilitsakooli teadurid. Nende arvates jäävad organiseeritud kuritegevuse algusaastad vähemalt 1960. aastasse. Nõukogude kriminoloogia pidas organiseeritud kuritegevust hääbuvaks nähtuseks ja eitas selle olemasolu. Olgu märgitud, et juba Tsaari–Venemaal tegeldi organiseeritud kuritegevuse uurimisega (Организованная преступность 2002, 13–15).

Vene jurist ja organiseeritud kuritegevuse uurija Aleksandr Gurov on seisukohal, et organiseeritud kuritegevus sündis sõjajärgseil 1940. ja 1950. aastail. Moskvas tegutses 1946–1959 nelikümmend organiseeritud kuritegelikku gruppi (refereeritud Bäckman 1996, 64 järgi). Õnnestunult on tollaseid sündmusi kajastanud režissöör Stanislav Govoruhhin kultusseriaalis “Kohtumispaika ei tohi muuta” Vladimir Võssotskiga peasas.

Pettus pettuse otsa

Pärast 1941. aasta 22. juunit, kui Natsi-Saksamaa oli Nõukogude Liidule sõja kuulutanud, liitusid paljud kriminaalkurjategijad allilma kirjutamata reegleist hoolimata Punaarmeeaga. Jäädi uskuma Stalini lubadust amnesteerida need, kes asusid võitlusse natsidega. 1945. aastal sõja lõppedes ei pidanud Stalin lubadusest kinni ning saatis ellu jäänud endised kinnipeetavad laagritesse tagasi.

Rindel sõdinuid võeti vastu kui reetureid, kes olid teinud koostööd ametivõimudega. Kinnipeetavate vahelised vastuolud viisid aastail 1947–1953 verise ja ohvriterohke nn litade sõjani (Подлеских, Терешонок 1994, 27). Hiljem vaenupooled leppisid ja varaste maailm võttis litad taas omaks.

Valery Chalidze leiab, et viiekümne date aastate algusaastaisse jäänud konflikt sünnitas uue läänelaadse kurjategija tüübi, kes teeb võimudega koostööd ja on tihedas seoses ühiskonnaga (refereeritud Schulte–Bockholt 2006, 163–164 järgi). Nõukogude õiguskaitse institutsioonid kasutasid haruharva Vene NFSV kriminaalkodeksi paragrahvides 77 ja 77(1) toodud banditismi ja kinnipeetavate kuritegeliku grupeeringu loomise kuriteokoosseise. Nimetatud kriminaalkodeksi sätete alusel alustatud kriminaalmenetlustest tuli viivitamatult kirjalikult keskust teavitada. NSV Liidu siseministerium ja peaprokuratuur viisid sarnaste juhtumite puhul läbi ametkondliku juurdluse ja ametiisikud, kes leiti olevat süüdi bande või kinnipeetavate kuritegeliku grupeeringu tegevuses, said distsiplinaarkorras karistada. Seetõttu alustasid õiguskaitseametnikud tavaliselt kriminaalmenetlust vähem ohtlike kuritegude, näiteks röövimise sätte alusel. Kurjategijate kuritegelike grupeeringute loomise ja sinna kuulumise eest, mille eesmärk oli rünne administratsiooni esindajate või kinnipeetavate suhtes, karistati kinnipidamisasutustes isolaatorisse või äärmisel juhul üksikkambrisse paigutamise (Криминология 1997, 609).

Seega rakendati organiseeritud kuritegevusega võitlemiseks grupiviisilise kuritegevuse tõkestamiseks mõeldud kriminaalõiguslikke vahendeid. Viimaste suhteline leebus võimaldas ohtlikel kurjategijail üsna rahulikult elada.

Läbikukkunud majanduspoliitika

Leonid Brežnevi ajal (1964–1982) kuulus nn nomenklatuuri hinnanguliselt 190 000 – 260 000 parteifunktsionääri. Nõukogude eliidi sünnitas stalinistlik režiim, mis seadis eesmärgi hüpata agraarühikonnast industriaalühikonda ning lõi sellega uue bürokraatide ja tehokraatide klassi.

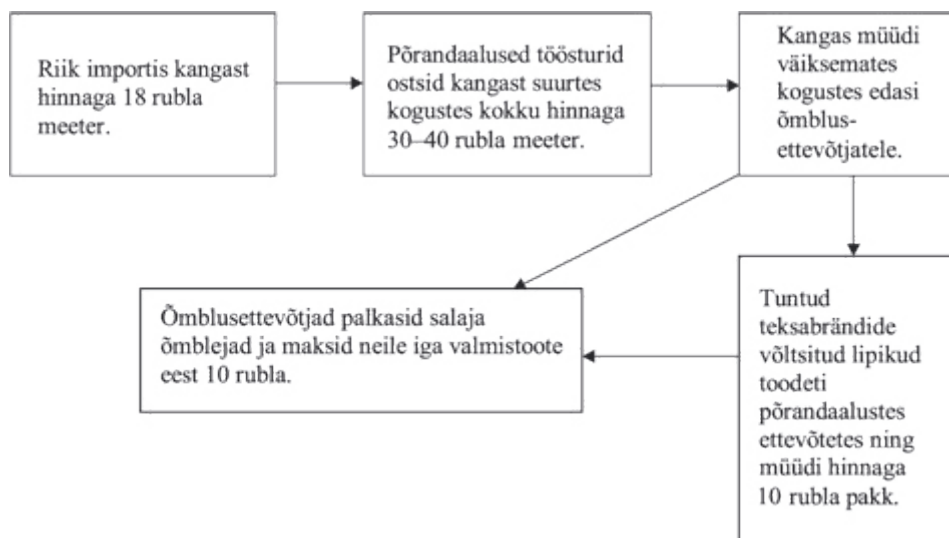
1927. aasta detsembris Moskvast toimunud ÜK(b)P viieteistkümnendal kongressil, mida nimetatakse ka kollektiviseerimis- ja industrialiseerimiskongressiks, võeti vastu rahvamajanduse arendamise esimese viie aasta plaani koostamise direktiivid. Nendes määrati rasketööstuse kiire arengutempo, mis pidi likvideerima majanduse sõltuvuse kapitalistlikest riikidest ning tagama kollektiviseerimise ja täiuslikuma tehnika alusel põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise. Aastail 1928–1930 asendati varasem

majanduspoliitika võimu tsentraliseerimise ning administratiivse käsu- ja karistussüsteemiga nii majanduses kui ka poliitikas ja kultuuris. Ühtlasi vallandus ÜK(b)P peasekretäri Stalini (oli ametis 1922–1953) piiritu kultus.

Stalinistlik ühiskonnamudel nägi ette rasketööstuse eelisarendamist, edukad oldi ka sotsiaalsfääri ning haridusvaldkonna arendamisel. Täielikult ebaõnnestus põllumajanduse kollektiviseerimine. Stalinlikud repressioonid, Ukraina näljahäda ja võitlus nn kulakutega viis kümnete miljonite inimeste elud. Uus Nõukogude eliit kujunes takistuseks postindustriaalse ühiskonna suunas liikumisel, see omakorda põhjustas majanduse allakäiku ja süvendas korrupsiooni ning andis tõuke varimajandusele ja organiseeritud kuritegevusele (Schulte-Bockholt 2006, 155–157).

Hellar Grabbi nimetab Nõukogude Liidu 1960. aastate arengusuunda konservatiivseks ja kirjeldab tekkinud situatsiooni järgmiselt: "Partei jääb üldiselt konservatiivseks jõuks [---], ning kuna partei on tugevasti läbipõimunud nii tööstuse kui sõjaväe juhtkonnaga, rääkimata parteibürokraatiast endast, on tema sisepoliitika üheks peamotiiviks praeguse sotsiaalselt väga ebavõrdse ühiskondliku struktuuri alahoidmine. [---] Majanduses jääb rõhk edasi rasketööstusele tarbekaupade arvel, forsseeritud industrialiseerimine jätkub [---], linnades elamispinna- ja korterikriis jääb püsima. Kui laiema rahvahulga elus paranemist esineb, siis seda peamiselt ainult ainelises osas [---]."(Grabbi 2004, 115.)

Joonis 1. Kaubandusmaffia tegevuskeem

ALLIKAS: Swanström, Poljarevic, Peterson 2005, 17.

Varimajandustegelaste (*теневики*, venekeelses kirjanduses kasutatakse tollaste majanduskurjategijate puhul ka nimetust *цеховики*, sest viimased olid seotud põrandaaluse tootmisega) huvid ristusid organiseeritud kuritegevuse esindajate huvidega 1960. aastail. Tollane valgekraest kurjategija võis tööd anda sajale inimesele, kusjuures viimased ei pruukinud teada, et nad osalevad kuritegelikus tegevuses (vt joonis 1). Majanduskurjategijad kandsid hinnanguliselt 10% tuludest kuritegelikku ühiskassasse. William Clark leiab, et varimajandusega oli seotud ligikaudu 20 miljonit Nõukogude kodanikku ja et

kaheksakümnendaiks aastaiks oli varimajandus kasvanud sedavõrd, et elanikkond muretses 83% põhilistest toiduainetest ja teenustest n-ö tutvuse kaudu (refereeritud Schulte–Bockholt 2006, 162 järgi).

Eliit ja kuritegevus

Aleksandr Gurovi järgi koondus organiseeritud kuritegevus eeskätt Nõukogude Liidu lõunapiirkondadesse ja metropolidesse. Organiseeritud kuritegevuse leviku seisukohalt paistsid silma Usbekistan, Tadžikistan, Türkmenistan, Kasahstan, Kõrgõzstan, Aserbaidžaan, Armeenia, Kabardi–Balkaaria ja Põhja–Osseetia, Habarovski ja Krasnodari krai, Moskva linn ning Moskva, Rostovi, Irkutski, Odessa ja Dnepropetrovski oblast (refereeritud Bäckman 1996, 65 järgi).

Eliit kartis kaotada oma võimu ja staatust ning oli reformide ja otsustusprotsessi detsentraliseerimise vastu, põhjustades majanduse moderniseerimise läbikukkumise ja majanduse allakäigu. Vene naissotsioloogide Tatjana Zaslavskaja ja Rosalina Rõvkina arvamuse kohaselt oli Nõukogude Liidu eliit kolmeastmeline: poliitilise ja majandusliku võimu kõige kõrgemad esindajad, nomenklatuursed partei- ja riigiaparaadi töötajad ning majandijuhid. Neile järgnes nn mass: töölised, teenistujad, kolhoosnikud ja spetsialistid, kellel oli täidesaatev funktsioon. Rosalina Rõvkina jaotab massi omakorda kihtideks, kelle seas on madalama astme juhid, spetsialistid ja teenistujad, eri kvalifikatsiooni ja sotsiaalse staatusega töölised, kolhoosiliikmed, kooperaatorid, isiklikust abimajapidamisest või perefarmist elatuvad inimesed, muude individuaalsete tööalade esindajad, pensionärid ja invaliidid, hooajatöölised ehituses ja transpordis, Nõukogude Liidust ärasõidule orienteeritud isikud, deklasseerunud elemendid ja kinnipidamiskohtades asuvad isikud (refereeritud Aimre 1994, 115 järgi).

Alfredo Schulte–Bockholt viitab varimajandusega seoses tolkatšide (ehk varustajate) esilekerkimisele 1960. aastail, kes mitteametlikke kanaleid kasutades hankisid ettevõtetele toorainet, seadmeid ja varuosi. Tähelepanuväärne on asjaolu, et Nõukogude õiguskaitseinstituudid ei pööranud tolkatšidele tähelepanu, 1965–1990 mõisteti süüdi üksnes kaks seesugust isikut (Schulte–Bockholt 2006, 161–162). Selline majandusajajade ajamine kujunes omaette normiks.

Organiseeritud kuritegevus ja eliit põimusid Nõukogude Liidus palju ladusamalt kui läänes, kus organiseeritud kuritegevuse esindajad on sunnitud korrumpeerima nii ametiisikuid kui ka majandustegelasi. Teatavasti oli Nõukogude Liidus nomenklatuuri kujul tegu samade inimestega (sammas, 166).

Nõukogude Liidu lagunemine 1991. aastal ei tähendanud endiste võimustruktuuride, korrupsiooni ega organiseeritud kuritegevuse lõppu. Muutunud majandustingimustes toimus ümberstruktureerimine, mis tugevdas endise Nõukogude eliidi ja uue ettevõtlusmaffia liitu. Mihhail Gorbatšovi majandusreformid võimaldasid rajada kooperatiive tuludeklaratsioonide ja andmeid raha päritolu kohta esitamata, mis võimaldas legaliseerida kriminaaltulu (sammas, 167).

Kurjategijate uus laine

Vene allikate toel võib väita, et 1980. aastate lõpuks kujunesid välja suured, keerulise struktuuriga kuritegelikud grupeeringud, kelle eesotsas olid ka väljaspool organisatsiooni autoriteetsed isikud. Organiseeritud kuritegevuse subkultuuri sünnist annavad tunnistust grupeeringute eri tasandite liikmete käitumisreeglid ja asjaolu, et grupeeringutevahelised vastuolud lahendati erilise rituaali abil. Organiseeritud kuritegelikud grupid formeerusid eelkõige kriminaalse taustaga inimestest või endistest sportlastest, mõlema tüübi esindajate vahel oli sageli tõsiseid vastuolusid (Подлесских, Терешонок 1994, 163–168, 204–225, 234–237). Ühtedes Venemaa regioonides võimutsesid seaduslikud vargad, teistes kriminaalsed autoriteedid.

Nii nagu Venemaal moodustasid ka taasiseseisvunud Eesti organiseeritud kuritegevuse tuumiku endised sportlased ja kriminaalse autoriteediga isikud. Eesti organiseeritud kuritegevuse taassünni sümboolseks lätteks sai Rataskaevu (end Rüütli) tänavas asunud spordiühingu Kalev raskejõustikumaja, kus nüüd on taas eestirootslaste Rootsi–Mihkli kirik. Aastast 1947 harrastati kirikuhoones poksi ja maadlust. 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate algul treenisid seal mitmed, hiljem Eesti allilmas silma paistnud eesti- ja venekeelsed kuritegelikud autoriteedid, sealhulgas endised sportlased (Pullat 2003, 51). Näiteks väidetav Eesti allilmaliider Kalev Kurg, kes 2005. aasta novembris oma koduhoovis Pirita–Kosel mõrvati (Sildam, Kagge 2005), oli 1990. aastate algul sage Rataskaevu tänava treeningusaali külastaja.

Väljapressimine ehk räkkit oli organiseeritud kuritegevuse tegevusala juba Nõukogude perioodil ja süvenes 1980. aastate lõpus kooperatiivide liikumise ajal. (Ameerika Ühendriikide õiguses ei ole Mandri–Euroopa karistusõigusele omast organiseeritud kuritegelike ühenduste mõistet. Samas on sätestatud vastutus organiseeritud kuritegevusele iseloomulike kuritegude sooritamise eest, kui need kannavad ettevõtluse iseloomu. Sellist tegevust nimetatakse räkkitiks (*racketeering*). (United States Code).) 1970. aastail otsustati allilmas, et varimajanduse tegelaste turvalisuse eest tuleb hoolt kanda. Tavaliselt langesid räkkiti ohvriks prostituudid, ebaseaduslikku erapraksist harrastavad arstid ja majanduskurjategijad. Aleksandr Gurov on jaganud 1980. aastate lõpu väljapressijad kahte kategooriasse. Esimese moodustasid isikud, kes kuulusid kuritegelikesse ühendustesse, teise puhul kasutas ta nimetust *беспредел*(kontrollimatu). Viimased olid kurjategijate nn uue laine esindajad, kes ei respektierinud allilma traditsioone ja norme ning kelle organisatsioonidel puudus väljakujunenud hierarhia (refereeritud Bäckman 1996, 67 järgi).

Ühendused ja nende liidrid

Eristatakse järgmisi organiseeritud kuritegevusega seotud isikutüüpe (Горшенков, Костыря, Лукичев 2001, 144):

- organiseeritud kuritegelike gruppide ja ühenduste liidrid;
- seaduslikud vargad, kuritegelikud autoriteedid;
- eriteadmistega spetsialistid;
- organiseeritud kuritegelike gruppide ja ühenduste realiikmed;

- korrumppeerunud ametiisikud.

On kaks kuritegelike struktuuride organiseerituse astet – organiseeritud kuritegelik grupp ja organiseeritud kuritegelik ühendus (organisatsioon) (sammas, 143). Nimetatakse järgmisi kuritegelike gruppide ja ühenduste liidreid:

- majandusvaldkonna organiseeritud kuritegelike gruppide (ühenduste) juhid, kellest 80% on ettevõtete, asutuste, organisatsioonide või eraettevõtete ametiisikud;
- seaduslikud vargad ja muud kuritegelikud autoriteedid;
- õiguskaitseinstituutide ja teiste järelevalveasutuste kurjategijatega koostööd tegevad juhid (sammas, 145).

Kuritegelikku ühendusse kuuluvate isikute loetelu võib täiendada nendega, kes luuravad õiguskaitseinstituutides teavitamiseks kuritegelikke liidreid kavandatavatest vastumeetmetest, kõrvaldavad tunnistajaid, kannatanuid ja õiguskaitseametnikke, nõustavad, kuidas takistada menetlust jms (Жердев, Комиссаров 2002, 52). Eeltoodule lisaks on teada juhuseid, kus kuritegelike ühenduste ridadesse kuuluvad ka prostituudid, keda kasutatakse n-ö söödana sõidukite peatamiseks, eluruumidesse pääsemiseks või jõukate isikute elukohtade väljaselgitamiseks. Sagenenud on juhtumid, kus organiseeritud kuritegevus kasutab jälitustegevuse meetodeid. Nii tegeles ühe Vladivostoki kuritegeliku grupeeringu luure- ja vastuluurega endine eriteenistuse ohvitser (Дворкин, Сафин 2003, 56, 179).

Slängisõna katus võttis allilmas väidetavalt kasutusele endine tippportlane ja poliitik Otari Kvantrišvili, kes maksustas Moskva ettevõtjaid ehk tegeles nn katusepakkumisega ja kelle mõrvas 1994. aasta aprillis Moskvas Krasnopresnenskoje sauna juures vastasmaja katusel varitsenud snaiiper. Palgamõrva toimepanijad tabati alles pärast kaheteistkümne aasta möödumist. Nendeks osutusid Orekhovo–Medvedkovo organiseeritud kuritegeliku grupeeringu liikmed, keda seostatakse kaheteistkümne inimese tapmisega. Kvantrišvilit oli 1966. aastal karistatud vägistamise eest, mis väidetavalt olevat takistanud ka tema kroonimist seaduslikuks vargaks (Kvantrishvili Killed... 2006).

Suurte muutuste kaasnähtus

Turumajandusele mindi Nõukogude Liidus üle stiihiliselt, puudus piisav õiguslik regulatsioon. Allakäiv majandus lagundas ka õigussüsteemi ning paindlik organiseeritud kuritegevus kasutas ära ebaefektiivset õigusloomet, transformeeris avalikke huve eirates suure osa riiklikust omandist eraomandiks, kasutades selleks varem ebaseaduslikul teel hangitud rahalisi vahendeid (Anvelt 2002, 13). Ühiskonna vara jaotati ümber võimulolijate aktsepteeritud mängureeglitega ja nii saadi taas ühiskonna esirikkakaiks (Aimre 1994, 101).

Nii kuritegevuse kui ka muu hälbiva käitumise esinemissagedus kasvab ühiskonnas suurte muutuste ajal, mil ühiselu vanad organisatsioonilised vormid lagunevad ja normid kaovad, kuid uued pole veel jõudnud kinnistuda. Nõukogude perioodil nakatusid inimesed sovetlikku nihilismi, mis muutus postsotsialistlikuks nihilismiks ning väljendub käegalöömises,

hoolimatuses enese ja teiste vastu, eelkõige aga riigist, võimust ja poliitikast võõrandumises (Raitviir 2005, 18, 27).

Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnenud määramatus ja anarhia oli viljakas kasvupinnas mitmesugustele asotsiaalse käitumise vormidele. Filmikunstis ja kirjanduses süvenes kriminaalse elulaadi propageerimine, näiteks heroiseerib Vene kultusseriaal "Brigaad" organiseeritud kuritegevust ning on teadmata, millist eeskujut noored sealt ammutavad (Vaher 2003, 192–194; Криминология 1997, 609–610).

Gorbatšovi perestroika alguseni sõltus kuritegude registreerimine Nõukogude Liidus kommunistliku partei juhustest ja poliitilistest kampaaniatest ning 1980. aastate algupoolel ka riigijuhtide vahetumisest. Kuritegevusstatistika salastatusest hoolimata võltsiti ulatuslikult andmeid, s.o püüti saavutada võimalikult kõrget kuritegude avastamise protsenti. Registreeritud kuritegude arvu järsk kasv 1983. aastal oli tõenäoliselt seotud 1982. aastal võimule tulnud Juri Andropovi alustatud ulatusliku ühiskondliku korra tugevdamise kampaaniaga. 1980. aastate teisel poolel hakkas kuritegevuse registreerimise poliitilistel põhjustel mõjutamine vähenema (Ahven 1994, 60–63), mida näitab ka see, et 1961. aastal registreeriti Nõukogude Liidus 877 549 ja 1991. aastal juba 3 224 273 kuritegu (Организованная преступность 2002, 12–13), 2005. aastal pandi neid kirja 3 554 738 (Gilinskiy 2006, 263). Registreeritud kuritegude arvu kasvades langes ka kuritegude avastamise protsent.

Kvantitatiivset laadi muutuste kõrval tuleb Venemaa kuritegevuses rõhutada kvalitatiivseid muutusi: kuritegevuses hakkas domineerima organisatsiooniline alge ja professionalism. Nagu kirjutab Klaus von Lampe, iseloomustab praegust Vene maffiat korrumppeerunud valitsusametnike, oligarhide ja kuritegelike autoriteetide koosmõju, mille taustaks on nn varaste maailm (Lampe 2005, 414).

Kuritegevuse seisund, struktuur ja dünaamika sõltuvad ühiskonnas toimuvast ja peegeldavad seda. Kuni ei taastu kord ja stabiilsus Vene ühiskonna majandus- ja sotsiaalstruktuurides, ei kao ka organiseeritud kuritegevuse toitepinnas.

Kasutatud kirjandus

Ahven, A. (1994). Kuritegevuse tase, struktuur ja dünaamika Eestis aastatel 1961–1993. – Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis. Koost E. Raska. Eesti Riigikaitse Akadeemia toimetised 2. Tallinn.

Aimre, I. (1994). Sotsiaalne kihistumine ja kuritegevus. – Kuritegevus ja kriminaalpreventsioon Eestis. Koost E. Raska. Eesti Riigikaitse Akadeemia toimetised 2. Tallinn.

Anvelt, A. (2002). Organiseeritud kuritegevus. Tallinn: Sisekaitseakadeemia kirjastus.

Bäckman, J. (1996). Venäjän organisoitu rikollisuus. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisu 137. Helsinki: Hakapaino Oy.

Дикселиус, М., Константинов, А. (1995). Преступный мир России. Санкт–Петербург: Библиополис.

Дворкин, А. И., Сафин, Р. М. (2003). Расследование убийств, совершенных организованными группами при разбойных нападениях. Научно–методическое пособие. Москва: Экзамен.

Gilinskiy, Y. (2006). Crime in Contemporary Russia. – European Journal of Criminology, Vol 3 No 3. Thousand Oaks: European Society of Criminology and Sage Publications.

Горшенков, Г. Н., Костыря, Е. А., Лукичев, О. В. (2001). (2001). Криминология и профилактика преступлений. Учебное пособие. Под общей редакцией Сальникова В. П. Санкт–Петербургский университет МВД России, Академия права, экономики и безопасности жизнедеятельности. Санкт–Петербург: Фонд “Университет”.

Grabbi, H. (2004). Eestlaste maa. Tartu: Ilmamaa.

Gulag. – <http://linnamuuseum.tartu.ee/et/branches/kgb/gulag.html> (5.06.2006).

Ilm, U. (1999). Süüdimõistetute kriminaalne subkultuur slängis ja tätoveeringutes. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Kimmel, K. (koost) (1966). Alaealiste kuritegevusest ja selle ärahoidmisest. Tallinn: Eesti Raamat.

Криминология (1997). Учебник для юридических вузов. Под общей редакцией А. И. Долговой. Москва: ИНФРА–М, Норма.

Kvantrishvili Killed by Soldier (2006). – Kommersant, June 14. – <http://www.kommersant.com/page.asp?id=681819> (27.06.2006).

Lampe, K. von (2005). Organized Crime in Europe. – Handbook of Transnational Crime & Justice. Ed Philip Reichel. Thousand Oaks: Sage Publications.

Организованная преступность (2002). Курс лекций. Главный редактор Е. Строганова. Санкт–Петербург: Питер

Подлеских, Г., Терешонок, А. (1994). Воры в законе: бросок к власти. Москва: Художественная литература.

Pullat, R. (2003). Järjestäytynyt rikollisuus nyky–Virossa ja naapurimaissa. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 23. Helsinki: Edita Oyj.

Raitviir, T. (2005). Riigi julgeolek ja rahva turvalisus. Põhimõisted ja lähtekohad. – Eesti edu hind. Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus. Koost E. Raska, T. Raitviir. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus.

Schulte–Bockholt, A. (2006). The Politics of Organized Crime and the Organized Crime of Politics. A Study in Criminal Power. Lanham: Lexington Books.

Sildam, T., Kagge, R. (2005). Tapetud Kalev Kurg eelistas pereelu allilmale. – Postimees, 19. nov. – <http://www.postimees.ee/191105/esileht/183493.php> (10.10.2006).

Swanström, N., Poljarevic, E., Peterson, E. (2005). Organized Crime and Narcotics in the Baltic Sea Region: Issues of National and Regional Security. Report from the Central Asia and Caucasus Institute & Silk Road Studies Program Conference in Stockholm, 1–2 June. Uppsala.

Жердев, В. А., Комиссаров, В. И. (2002). Расследование серийных корыстно–насильственных преступлений, совершенных организованными группами, на первоначальном этапе. Москва: Юрлитинформ

Tief, O. (1990). Mälestusi aastaist 1944–1954. – Akadeemia, nr 2.

United States Code. Title 18, Part I, Chapter 96, § 1961 (1) (A). – http://www.law.cornell.edu/uscode/html/uscode18/usc_sec_18_00001961----000-.html (27.06.2006).

Vaher, V. (2003). Kokaiin Balti jaama turult. [Tallinn:]Sirp.

Wilk, M. (2000). Karelska tropa (I). – Kultura, nr 5/632. Paryz: Instytut Literacki.